

Sukupuolivähemmistöt koulussa – moninaisia tarinoita ja haastavia tutkimusvalintoja?

Jukka Lehtonen

Viime vuosina sukupuolivähemmistöjen eli intersukupuolisten ja trans-ihmisten asema on ollut aiempaa aktiivisemmin esillä yhteiskunnallisessa keskustelussa. Muun muassa SETA:n Transtukipisteen ja muiden kansalaisjärjestöjen aktiivinen toiminta sekä Tasa-arvovaltuutetun toimiston herättämä keskustelu ovat vahvistaneet tietämystä sukupuolivähemmistöjen oikeuksista (Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012). Tasa-arvolain uudistaminen, transsukupuolisiin

liittyvän lainsäädännön kehittäminen sekä sairausluokituksen muuttaminen vuonna 2010 ovat aktivoineet keskustelua. Näillä muutoksilla on myös heijastusvaikutuksia kouluun. Tasa-arvolainsäädäntö edellyttää oppilaitoksilta – esimerkiksi ammattikouluilta, lukioilta ja yliopistoilta – tasa-arvosuunnittelua. Uuden lain myötä tätä veloitetta ollaan laajentamassa koskemaan myös peruskouluja. Tavoitteena on, että myös sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolivähemmistöjen asemaa käsiteltäisiin osana tasa-arvosuunnittelutyötä (ks. STM 2010). Oppilaitosten kannalta merkityksellistä on myös keskustelu uudesta sukupuolenkorjausprosessista koskevasta laista, joka määrittelee, minkä ikäiset transsukupuoliset saisivat aloittaa sukupuolenkorjausprosessin. Tämä asettaisi lisäpaineita oppilasterveydenhuollon palveluiden kehittämiselle. Sukupuolivähemmistöteemat ovat oleellisia keskusteltaessa myös muista koulutus- ja tasa-arvopoliittisista aiheista kuten koulutuksen keskeyttämisen tai koulukiusaamisen ehkäisystä sekä sukupuolisegregaation purkamisesta koulutuksessa ja työelämässä (ks. Bedford et al. 2011; Lehtonen 2004a; 2006; 2010a; 2012). Tasa-arvoisen kohtelun lisäämisen tarve vaatii

tutkimustietoa sukupuolivähemmistöihin kuuluvien asemasta kouluissa ja oppilaitoksissa.

Julkisessa keskustelussa – myös koulutuksen yhteydessä – on tyypillisesti puhuttu sukupuolivähemmistöistä yleisesti ja niputtamalla heidät yhdeksi ryhmäksi. Usein pääpaino on ollut transsukupuolisten tilanteen tarkastelussa, jolloin intersukupuolisten, transvestiittien ja transgender-ihmisten tilanne on jäänyt pimentoon tai vähäiselle huomiolle. Varsinkin transsukupuolisten ja transvestiittien osalta aikuisnäkökulma on korostunut. Intersukupuolisten osalta aihetta on usein pohdittu ensisijaisesti lasten oikeuksien kannalta. Toisaalta pidetään tärkeänä, että sukupuolen moninaisuus tunnustetaan esimerkiksi opetussisällöissä ja -materiaaleissa (ks. esim. STM 2010). Usein tällöin on viitattu lähinnä siihen, että muistettaisiin käsitellä myös sukupuolivähemmistöteemoja opetuksen yhteydessä.

Tarkastelen tässä tekstissä tutkimusaineistojeni valossa sukupuolivähemmistöjen monenlaisia tarinoita koulukokemuksista, jotka jäävät yhteiskunnallisessa keskustelussa usein syrjään. Toisena teemana on sukupuolivähemmistöjen näkeminen sukupuolen ja sukupuolijärjestyksen haastajina – muun muassa queer-tutkimuksessa – ja kysyn, purkavatko vai ylläpitävätkö sukupuolivähemmistöt sukupuolta koulutuksessa, kouluissa ja oppilaitoksissa. Problematisoin samalla sukupuolivähemmistöjen tutkimista omassa työssäni sekä laajemmin.

Aineiston ja terminologian ongelmia

Suomessa on muutamissa pro gradu-tutkielmissa ja artikkeleissa käsitelty sukupuolivähemmistöjä. Niissä on jonkin verran analysoitu myös kouluun liittyviä aiheita ja kysymyksiä (esim. Karvinen 2010; Leinonen 2003; ks. myös Laakso 2007). Vuonna 2011 sisäasiainministeriö teetätti yksityisellä tutkimusyrittäksellä selvityksen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin

kuuluvien nuorten kokemuksista ja asemasta toisen asteen koulutuksessa (Huotari, Törmä & Tuokkola 2011). Tähän kyselyyn vastasi 45 sukupuolivähemmistöön kuuluvaa nuorta, mutta ei lainkaan transvestiitteja. Tämän lisäksi käytössäni on laaja aineisto, joka on tuotettu eri hankkeissa, eri aikoina ja monenikäisiltä.¹ Kyselyihini osallistuneista transvestiiteistä lähes kaikki olivat miespuolisia ja keskimäärin iäkkäämpiä, joten heidän osaltaan ei pystytä tekemään tulkintoja nykyisen koulutilanteen osalta erityisen hyvin. Transsukupuolisista ja transgender-ihmisistä enemmistö oli tulkittu lapsena ja nuorina tytöiksi tai naisiksi, joten transnaisten kertomukset ovat vähemmistössä transmiehiin verrattuna. Aineistojen kaikki intersukupuoliset vastaajat olivat naiseksi määriteltyjä.

Useissa tutkimuksissa ongelmana on se, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvilta on hankala koota tietoa. Niihin osallistuu usein hyvin pieni joukko trans-ihmisiä ja intersukupuolisia. En pyri yleistämään kertomusten perusteella siten, että rakentaisin kuvan nykytilanteesta ja sukupuolivähemmistöjen asemasta. Sen sijaan tuon analyysini avulla esimerkkejä, jotka havainnollistavat miten moninaisia merkityksiä tarinoiden kautta rakentuu sukupuolelle, transteemoille ja koulun heteronormatiivisille käytännöille sekä sukupuolivähemmistöön kuuluvien toimijuudelle. Toisaalta etsin aineistosta esimerkkejä siitä, miten sukupuolivähemmistöön kuuluvat kertovat koulutusvalinnoistaan ja -siirtymistään sekä niihin liittyen sukupuoleen sopeutumisesta ja haastamisesta.

Sukupuolen moninaisuutta ja sukupuolivähemmistöjä kuvaavat termit ja käsitteet ovat ongelmallisia. Sukupuoli voidaan käsittää sanapariksi,

¹ Aineistoni koostuu kyselyistä, haastatteluista ja tarinoista, joita olen tuottanut eri tutkimusprojekteissani vuosina 1995–2008 (ks. Lehtonen 1995; 2010b; Lehtonen & Mustola 2004). Kahdessa artikkelissa olen sivunnut teemaa melko laajasti (Lehtonen 2010a; 2012). Heteronormatiivisuuden tarkastelun yhteydessä olen käsitellyt monipuolisesti sukupuolinnormatiivisuutta (esim. Lehtonen 2003).

johon sisältyy toisaalta sukuun ja suvunjatkamiseen liittyvä suku-alku ja puoli-loppu ja jonka voi arvailla linkittyvän mies- ja naispuolikkaaseen. Sukupuolen käsite ylläpitää mukanaan kaksijakoista ymmärrystä ja linkittää sen biologiseen lisääntymiseen, jolloin on haastavaa hyödyntää sitä kuvattaessa tätä ajattelutapaa purkavaa käsitystä sukupuolen moninaisuudesta. Sukupuolen moninaisuudella viitataan siihen, että ihminen kokee ja ilmaisee sukupuoltaan monin tavoin. Jokaisella ihmisellä on omanlainen koostumus feminiiniseksi ja maskuliiniseksi miellettyjä piirteitä ja toimintatapoja. Ruumiillisestikaan ihmiset eivät jakaannu yksiselitteisesti kahtia, kuten silloin kun yksilön fyysiset, sukupuolta määrittelevät tekijät eivät ole yksiselitteisesti miehen tai naisen. Sukupuolen moninaisuuden tekevät näkyväksi erityisesti naiset, miehet ja muut ihmiset, jotka haastavat kaksijakoista sukupuolijattelua. Usein puhuttaessa sukupuolen moninaisuudesta viitataan lähinnä sukupuolivähemmistöihin, vaikka sukupuolen moninaisuus olisi kiinnostava tarkastelukohde myös esimerkiksi ei-heteroseksuaalisten koulu- ja työkokemusten osalta (ks. Lehtonen 2009) ja heteroseksuaalisten, sukupuolivähemmistöihin kuulumattomien ihmisten moninaisen sukupuolen ilmaisun analyysissa. Sukupuolen moninaisuuden typistymisen merkitsemään lähinnä sukupuolivähemmistöjen tilannetta ei edistä laajemman ymmärryksen kehittymistä.

Trans-alkuisissa käsitteissäkin on ongelmansa, sillä trans viittaa siirtymään: tässä tapauksessa lähinnä siirtymään naisesta mieheksi tai päinvastoin. Osa transsukupuolisista ajattelee olleensa aina sitä mitä kokevat olevansa. Tällöin he eivät siis siirry sukupuolesta toiseen sukupuolenkorjausprosessissa, vaan muuttavat sosiaalisesti toimintaansa ja muokkaavat ruumistaan vastaamaan tarpeitaan. Jälkimmäisen muutoksen osalta osa voi kokea siirtyvänsä erilaiseen olotilaan sukupuolen kannalta. Transgender-ihmisilläkin voi tapahtua liikettä sukupuolen kokemisessa ja ilmaisussa, mutta osalla siirtymiä voisi ajatella tapahtuvan sukupuolipositioihin lähentymisessä tai niistä loitontumisessa – ei ehkä ensisijaisesti kahden sukupuolivaihto-

ehdon rajan ylittämisessä. Transvestiititkaan eivät ehkä siirry olemuksellisesti tasolla toisen sukupuolen vaatteista toisen vaatteisiin, vaan he voivat kokea sukupuolikaksinaisuutta ja toteuttaa sitä eläytymällä joskus naisen positioon ja joskus (ehkä tyypillisemmin) miehen positioon. Transgender-käsite omaksuttiin suomalaiseen keskusteluun 1990-luvun alkupuolella, jolloin se ei viitannut transsukupuolisiin vaan sukupuolisekoittelijoihin, jotka eivät kaivanneet yhtä systemaattisia sukupuolenkorjaushoitoja kuin transsukupuoliset. Angloamerikkalaisessa keskustelussa transgender-termillä viitataan kattoterminä trans-ihmisiin yleisesti. Transtukipisteessä on viljelty viime aikoina trans-nimitystä kattamaan kaikki trans-ihmiset, jolloin ongelmallista sukupuolisuus-päätettä ei tarvitsisi käyttää esimerkiksi transsukupuolisten osalta. Tämä saattaa sopia joihinkin tilanteisiin, mutta normittavana käyttösuosituksena se ei toimi – kuten ei myöskään 'cis-ihminen' kuvaamassa ihmistä, joka toteuttaa sukupuolinormatiivisia odotuksia. Kaikki ihmiset epäonnistuvat sukupuoli-odotusten täydellisessä toteuttamisessa, eikä trans ja cis-termien käyttö ole kovin luontevaa suomenkielisessä tekstissä.

Sukupuolivähemmistöteemat ovat keskeisiä lasten ja nuorten kannalta, vaikka ne usein esitetään vain aikuisia koskevana. Monet transsukupuoliset aikuiset ovat kertoneet tutkimuksissa, että he ovat kokeneet lapsuusajan tiukat sukupuoliroolitukset ja -ryhmytykset ahdistaviksi. Monet trans- ja internuoret pohtivat omaan ruumiiseen ja sukupuoleen liittyviä teemoja jo lapsuudessa mutta kriittisemmin 10–16-vuotiaina. Transvestiitit ovat aikuistutkimuksissa kertoneet aloittaneensa naistenvaatekokeilut usein 10–12-vuotiaina. Usein lapsilla ja nuorilla ei ole termejä ja käsitteitä kuvaamaan omaa tilannettaan, eivätkä kulttuurissa käytetyt, lääketieteestä peräisin olevat termit välttämättä tuntuisikaan sopivalta. Toisinaan näitä lapsia on kuvattu tutkimuskirjallisuudessa termeillä queer tai pervo, jolloin on viitattu ensi sijassa siihen, että he haastavat sukupuoli-odotuksia (vrt. Kekki 2006). Termit ja käsitteet ovat mielestäni sellaisinaan epämääräisiä

eivätkä kuvaa riittävän yksilöidysti mitä niillä tarkoitetaan. Jos halutaan tutkia sukupuolta haastavia lapsia, voisi kuvata tutkimuskohdetta sukupuolta haastaviksi lapsiksi ilman epäselvää queer-terminologiaa. Toisaalta tällöin voisi jäädä tutkimatta monia sukupuolivähemmistöihin tavalla tai toisella lapsena, nuorena tai aikuisena kuuluvia, mikäli he eivät haasta tai haastaneet koulu yhteisössä sukupuolikäytäntöjä.

Moninaisuus ja rajankäynnin vaikeus

Tutkimusaineistojeni perusteella syntyy kuva, jonka mukaan transvestiitit ja intersukupuoliset yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta salaavat sukupuolikokemuksensa tai -historiansa kouluissa ja oppilaitoksissa. Myös transgender- ja transsukupuolisten vastaajien ja haastateltavien osalta sama toteutui, mutta heidän tarinoissaan esiintyi useampia kertomuksia siitä, miten heidän sukupuolensa oli koettu oudoksi tai miten he olivat kokeneet sopeutumattomuutta koulussa vallitseviin sukupuoli-odotuksiin. Varsinkin heistä osa oli kokenut kiusaamista, joka ei välttämättä tiedostetusti liittynyt heidän sukupuolivähemmistöön kuulumiseensa, vaan pikemmin erilaiseen sukupuolityyliin tai oletukseen heidän ei-heteroseksuaalisuudesta.

Minä itse olen jatkuvasti porukoiden ulkopuolella ja kukaan ei halua olla kanssani tai lähestyä minua ja ne, jotka uskaltavat puhua minulle, saavat kärsiä, koska olen transsukupuolinen/ koulutoverien kesken lesbo. Myös eräs koulumme homo-oppilas on joutunut haukkumisen ja porukasta syrjinnän kohteeksi. En ole kyennyt tekemään asialle mitään, olen vain antanut olla. (Huotari, Törmä & Tuokkola 2011, 66)

Tässä 17-vuotiaan transmiehen tarinassa korostuivat transsukupuolisuuden näkymättömyys, sukupuolityylistä aiheutunut kiusaaminen sekä epäily lesboudesta. Tarinankertoja ei kokenut voivansa puuttua epäasialliseen

kohteluun. Tässä tarinassa tulee esiin myös se, miten lesbouteen ja homouteen liitetään käsityksiä, joiden mukaan ei-heteroseksuaalisuuteen liittyy sukupuolen haastaminen. Toisaalta transsukupuoliset (kenties transmiehet transnaisia useammin) ovat saattaneet pohtia, ovatko lesboja tai homoja tai kokea olleensa sellaisia ennen kuin ovat löytäneet transsamaistumisen. Osa on voinut mieltää itsensä transvestiitiksi (transnaiset transmiehiä useammin), kuten haastattelemani transnainen, joka kertoi pukeutuneensa 10-vuotiaana naiseksi ja löytäneensä kotikirjaston kirjasta informaatiota transvestisuudesta ja samaistuneensa siihen. Hän kuvaa haastattelussa, miten hänen pukeutumisensa oli paljastunut vanhemmille ja vaikuttanut hänen päätökseensä olla kertomatta aiheesta koulussa:

Vähän sekin varmaan kun mun vanhemmista jo niin paljon pienempänä huomannu, että toi juttu on tosi tabu. Musta tuntuu, että mulle oli tullu pienenä semmonen, että tosta ei voi puhua kellekään. Jos ois ollu jotenkin erilainen ilmapiiri kotona, jos ois ollu jotenkin vapautunut ja rohkaiseva ja sillee laaja-alainen ja kaikkee, niin sit ois hyvinkin voinu oikeesti olla eri mieltä siitä. Ois tuntunu mahdolliseltakin kertoa.

Onko tämä transvestiitti- vai transsukupuolisuuskertomus? Aikuisten tai nuorten kertomissa tarinoissa tavataan hahmottaa kokemukset kertomis hetken identiteetin näkökulmasta. Olen itse käyttänyt edellistä sitaattia tieteellisessä esitelmässä, jonka aiheena oli transvestiittien koulutukseen liittyvät kertomukset. Kun eri sukupuolivähemmistöryhmiin kuuluvien tarinoita analysoi rinnakkain tai yhdessä, rajankäynti niiden välillä ei ole aina helppoa toisin kuin keskittyessä vain yhden ryhmän tilanteeseen. Toisaalta vertailtaessa niitä toisiinsa, saattaa syntyä liiallista yleistämistä ja ryhmien väliset erot voivat korostua, vaikka siihen ei olisi aina aihetta. Esimerkiksi käsitys transvestiittien erityisen sukupuolikokemuksen tai naistenvaatekokeilujen salaamisesta voi olla yleistys, joka liittyy lähinnä

siihen, että aineistossani vastaajat eivät juuri käsitelleet aihetta tai siitä, että vastaajat olivat iäkkäitä, eikä heidän kouluaikaan ollut samoja mahdollisuuksia avoimuuteen kuin nykyään.

Sukupuoleen sopeutumista ja neuvotteluja

Aineistojeni perusteella syntyy kuva, jonka mukaan vain harvat sukupuolivähemmistöön kuuluvat kertoivat tulleen tunnistetuiksi sukupuolierityisiksi koulun henkilökunnan tai opiskelutovereidensa piirissä. Vain harvat olivat kertoneet trans- tai interkokemuksestaan kenellekään kouluyhteisössä. Osa ei ollut tietoinen omasta aineiston tuottamishetken sukupuolierityisestä tilanteestaan tai ei kokenut olevansa sukupuolensa kannalta normista eroava. Vaikka queer-tutkimuksessa juuri sukupuolinormeja haastava käytös saattaisi tuntua merkityksellisemmältä tai kiinnostavammalta, minua kiinnostavat myös sukupuolinormiin asettuminen ja se, voisiko moninaisuutta tunnistavalla ja hyväksyvällä sukupuoli-ilmastolla oppilaitoksissa olla yhteyttä siihen, kuinka trans- ja internuoret voivat rakentaa jo kouluiässä odotusten vastaista sukupuolikokemusta ja -ilmaisua. Siksi on mielekästä kartoittaa sukupuolivähemmistöön kuuluvien aikuisten kokemuksia, jotka eivät välttämättä haastaneet sukupuoliodotuksia kouluaikana. Kouluajan kokemuksilla sukupuolinormituksesta voi olla suuri merkitys nuorille, vaikka he eivät olisikaan rikkoneet sukupuoleen liittyviä odotuksia koulussa.

Nuorempana tuntui olevan ihan sekaisin siitä, mitä on ja miksi. Mikään tilanne ei tuntunut hyvältä ja sopivalta ja tappelin lähes kahdeksan vuotta peruskoulun lopettamisen jälkeen masennuksen kanssa. Tätä ennen olin sairastanut masennusta jo kiusaamisen ja jonkinlaisen kuulumattomuuden tunteen vuoksi lähes koko peruskoulun ajan. (Huotari, Törmä & Tuokkola 2011, 82)

Toisaalta aineistosta ei synny yhtenäistä kuvaa, jonka mukaan kaikki sukupuolivähemmistöihin kuuluvat olisivat kokeneet kouluaikinsa ongelmalliseksi, vaikka esimerkiksi useat transsukupuoliset ja transgendernuoret ovat selvityksen mukaan kokeneet kiusaamista ja uhkaa joutua kaveripiirin ulkopuolelle (Huotari 2011, 60–65). Ylipäänsä sukupuolivähemmistöryhmien kesken ei voi tehdä yleistyksiä eikä myös näiden ryhmien sisäisiä eroja kertomuksissa voi unohtaa. Toimijuus näyttäytyi mahdollisempana joidenkin nuorten tarinoissa toisia vahvemmin. Eräs haastatteleman nuori transmies kertoi valinneensa itselleen toimivan odotuksia haastavan sukupuolityylin ja -toimintatavan, kun taas toiseen kyselyyn vastannut transmies kertoi salaavansa sukupuolensa koulussa:

Pystyin oleen kaveri kaikkien kanssa, kun taas sitten perinteisesti mimmit oli klikkiintynyt ja kundit oli klikkiintynyt. Ni mä aina poukkoilin niiden kaikkien ryhmien välillä, et ei mua oikeastaan varmaan kukaan sitten eritoten mitenkään luokitellu sitten, että mitä sä tässä teet, sun pitäis olla tyttöjen kanssa. Mä sit muutenkin pyrin erottumaan ja oikeastaan punkkari on, ni se on hyvä tapa, että sitä erottuu täysin ja siin tulee sit aika adrogyyni hahmo, että ei korosta oikeastaan kumpaakaan sukupuolta siinä pukeutumisessaan paitsi tää, että mulla oli sitten aina housut jalassa eikä mitään muuta.

Eipä ole syrjintää vielä esiintynyt, koska olen undercover, luulevat minua tytöksi ja kutsuvat tyttönimellä. Toivottavasti saan jossain vaiheessa munaa autata itseni luokkalaisille. (Huotari, Törmä & Tuokkola 2011)

Usein sukupuoli rakentuu kompromisseina ja osana hienosyisiä neuvottelutilanteita eikä sukupuolivähemmistöteemoja voi erottaa koulu- ja opiskeluyhteisöistä irralliseksi kysymykseksi. Tätä havainnollistaa esimerkiksi seuraava haastatteleman intersukupuolisen henkilön pohdinta:

Koska olen intersukupuolinen, eivätkä ihmiset yleensä tiedä asiasta mitään, niin joudun miettimään tarkkaan, missä tilanteissa haluan ottaa asian esiin ja milloin voin pyytää ihmisiä kohtelemaan minua niin kuin tahdon. Eli lähes kaikki ne tilanteet, jolloin sukupuoleni on esillä, ovat jonkinlainen kompromissi sen välillä, miten haluan itseäni kohdeltavan ja miten ihmiset minua kohtelevat.

Lasten ja nuorten sukupuolimoninaisuutta on tärkeää tutkia koulu-kontekstissa, mutta on hankala rakentaa koulututkimusasetelma, jossa analysoitaisiin sukupuolta haastavia lapsia ja nuoria. Ensinnäkin heitä voi olla vaikea löytää. Niin eettisesti kuin tutkimuksellisesti voi olla hankala rakentaa tilanne, jossa tutkimus ei aiheuttaisi ongelmia. Sukupuolinformatiivisuutta voisi olla helpompi lähestyä, mutta se ei toisi välttämättä paljon tietoa nimenomaan trans- ja interihmisten asemasta koulussa ja koulutuksessa. Siksi aikuisten ja nuorten sukupuolivähemmistöerityinen haastattelu- ja kyselytutkimus tuntuu mielekkäimmältä tavalta etsiä tietoa, vaikka se rajoittaisikin aineistoa niihin, jotka määrittelevät itsensä sukupuolivähemmistöön (tai trans/inter-ihmisiin) kuuluviksi. Lisäksi aineisto painottuu usein ihmisiin, jotka helpommin vastaavat kyselyihin tai osallistuvat tutkimuksiin, eli kärjistetysti alan järjestöjen kautta löytyviin keskiluokkaihin ja korkeasti koulutettuihin pääkaupunkiseutulaisiin. Kiinnostavaa voisi olla myös niiden aikuisten ja nuorten haastattelu, jotka ovat lapsena tai varhaisnuorena haastaneet sukupuoli-odotuksia, vaikka he eivät sitä enää myöhemmin erityisesti tekisikään.

Haastavia valintoja?

Analysoidessani sukupuolivähemmistöihin kuuluvien koulutus- ja ammatinvalintoja näytti siltä, että useimmat heistä halusivat asettua tai asettuivat sukupuolinformatiiviseen kulttuuriin valintojensa osalta. Varsinkin trans-

vestiittimiesten tarinoista sai kuvan, jonka mukaan he olivat keskimäärin muita sukupuolivähemmistöryhmiä mutta myös ei-heteroseksuaalisia ihmisiä norminmukaisempia (Lehtonen 2004b). He siis valitsivat tyypillisen miesmäisesti eivätkä tuntuneet katuvalintojaan. Tosin tässäkin oli vaihtelua, kuten seuraavassa johtotehtävissä toimivan transvestiitin avovastauksessa tulee esiin:

Ehkä ominaisuuden salaaminen on aiheuttanut itsensä hyväksymisen ongelmia ja tämä johtanut ”ajautumiseen” nykyisiin tehtäviini. Jos olisi voinut tai uskaltanut toteuttaa itseäni ja luovuuttani, olisin ehkä toisenlaisissa tehtävissä.

Myös transsukupuolisten ja transgendervastaajien osalta korostui pikemmin normeihin sulautuminen kuin niiden haastaminen, kun tarkastellaan koulutus- ja ammattivalintoja. He saattavat haastaa koulutuksen sukupuolisegregaatiota, mikäli heidät tulkitaan juridisen sukupuolen mukaan. Esimerkiksi transmies, joka aloittaa opiskelun miesenemmistöisen ammatillisen oppilaitoksen koulutusohjelmassa näyttäytyä tilastoissa sukupuoli-odotuksia haastavalta naiselta. Toisaalta hänen voi nähdä toimivan sukupuolinformatiivisesti miehenä, kuten seuraavassa transmiehen avovastauksessa:

Vartijaksi lähdin, koska useimmat heistä ovat miehiä. Olen tietoisesti välttänyt aloja, jotka ovat naisvaltaisia eikä mielenkiintoni ole koskaan edes kohdistunut niihin.

Vaikka sukupuolivähemmistöt määritelmällisesti haastavat sukupuolihistoriansa, -kokemuksensa tai -ilmaisunsa takia normeja, niihin kuuluvat eivät valintojensa ja käyttäytymisensä takia välttämättä ja useinkaan niin tee, kuten eivät monet muutkaan ihmiset. Sukupuolivähemmistöjen näkeminen lähinnä tai ainoastaan radikaalissa haastajan asemassa ei tee oikeutta heidän kokemustensa moninaisuudelle eikä edistä heidän ase-

mansa parantamista, vaikka se voisi tuntua tutkimuksellisesti, filosofisesti tai poliittisesti kiinnostavalta.

Lopuksi

Olen tuonut esiin trans- ja inter-ihmisten koulukokemusten ja koulussa tapahtuvan sukupuolirajojen haastamisen tutkimisen pulmia. Ne ovat aineiston tuottamiseen, valitsemiseen ja rajaamiseen sekä termien käyttöön liittyviä kysymyksiä. Ongelmat liittyvät myös moninaisen sukupuolivähemmistöväestön yksilöllisiin ja ryhmäeroihin sekä oletuksiin ja ajattelutapoihin, joiden pohjalta näistä ihmisryhmistä tehdään tulkintoja. Sukupuolirajoja rikkovia lapsia ja nuoria on ongelmallista tutkia ennen kuin he mieltävät itsensä sukupuolivähemmistöihin kuuluviksi. Siksi joudutaan usein keskittymään aikuisten koulukertomusten kartoittamiseen, mikä osaltaan rajaa näkökulmaa. Yhtenä haasteena on saada sukupuolivähemmistöihin liittyvää erityistä tietoa ja tarpeita, jotka voitaisiin ottaa huomioon käytäntöjen kehittämisessä. Toisaalta kaikki ihmiset haastavat ja ylläpitävät sukupuolta, ja siksi olisi tarpeen tutkimuksessakin käsitellä laaja-alaisemmin tätä ilman, että sukupuolen haastaminen rajataan sukupuolivähemmistöjen erityistehtäväksi.

Lähteet

- Bedford**, Tim, Juhani E. Lehto, Tanja Lehtoranta, Hanna Vilkkä & Jukka Lehtonen 2011: Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus – uusi haaste opettajille ja opettajankoulutukselle. Teoksessa Jukka Lehtonen (toim.): *Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 146–155.
- Huotari**, Kari, Sinikka Törmä & Kati Tuokkola 2011: Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin

- kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa. *Sisäasiainministeriön julkaisu* 11/2011. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Karvinen**, Marita 2010: Sateenkaaren värit koulussa – suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen. Teoksessa Markku Suortamo, Liisa Tainio, Elina Ikävalko, Tarja Palmu & Sirpa Tani (toim.): *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 111–132.
- Kekki**, Lasse 2006: Pervolapsen häpeä ja toivo. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.): *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus, 127–143.
- Laakso**, Laura 2007: *Medikalisoitu intersukupuolinen keho*. Naistutkimuksen pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto.
- Lehtonen**, Jukka 1995: *Seksuaalivähemmistöt koulussa*. Seta-julkaisut 6. Helsinki: SETA ry.
- Lehtonen**, Jukka 2003: *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Helsinki: Yliopistopaino & Nuorisotutkimusverkosto.
- Lehtonen**, Jukka 2004a: Heteronormatiivisuus ja sukupuolityylit työelämässä – Näkökulmana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemukset. Teoksessa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen & Elina Hemminki (toim.): *Ulkonäkö, työelämä, terveys*. Aiheita 20. Helsinki: STAKES. 41–47.
- Lehtonen**, Jukka 2004b: Sukpuolivähemmistöt ja ammatinvalinta. Teoksessa Jukka Lehtonen & Kati Mustola (toim.): *”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, 169–180.
- Lehtonen**, Jukka 2006: Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus koulun käytännöissä ja nuorten elämässä. Teoksessa Eija Asikainen (toim.): *Pysäytyskuvia. Sukupuoli ja seksuaalisuus nuorten elämässä ja koulun arjessa*. Joensuu: Joensuun yliopisto, 49–64.
- Lehtonen**, Jukka 2009: Sukupuolimonaaliset ei-heteroseksuaaliset työntekijät. *Naistutkimus* 22:4, 61–64.
- Lehtonen**, Jukka 2010a: ”Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi” – Heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa Markku Suortamo, Liisa Tainio, Elina Ikävalko, Tarja Palmu & Sirpa Tani (toim.): *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 87–110.
- Lehtonen**, Jukka 2010b: Gendered Post-Compulsory Educational Choices of Non-Heterosexual Youth. *European Educational Research Journal* 9:2, 177–191.

Lehtonen, Jukka 2012: Moninaisuus ja normatiivisuus haasteina – ei-heteroseksuaaliset ja trans-nuoret ammatillisissa oppilaitoksissa. Teoksessa Katriina Bildjuschkin & Susanna Ruuhilahti (toim.): *HOT, huolehdi, ohjaa, tue. Puheenvuoroja seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistamiseksi toisen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa*. Turku: Turun kaupungin sosiaali- ja terveystoimi, 262–290.

Lehtonen, Jukka & Kati Mustola (toim.) 2004: ”Eihän heterotkaan kerro...” *Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö.

Leinonen, Eeva-Kaisa 2003: *Elämä transvestiittina – osa-aikatyön ulostuloprosessi*. Valtiotieteen pro gradu- tutkielma, Helsingin yliopisto.

STM 2010: *Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2010: *Selvitys sukupuolivähemmistöjen asemasta*. Tasa-arvovaltuutetun toimisto 2012:1. Helsinki: Tasa-arvovaltuutetun toimisto.